

सहकारी र लघुवित्त संस्थाहरूको समस्या समाधानका नीतिगत उपाय र योजना

राष्ट्रिय स्वतन्त्र पार्टी

अर्थ नीति विभाग

माघ २०८०

विषय सूची

	पेज नं.
भूमिका	i
कार्यकारी सारांश	१
१. पृष्ठभूमि	५
२. समस्याका प्रमुख कारणहरू	६
२.१ आर्थिक धक्का	६
२.२ संस्थागत कुशासनको राजनीतिक संरक्षण	७
२.३ नियमनको अभाव	१०
३. समाधानका उपाय	११
३.१ सरकारले तत्काल गर्नुपर्ने हस्तक्षेप	११
३.२ आवश्यक कानून तथा नीति निर्माण	१२
३.३ नयाँ नियमनकारी संयन्त्र	१३
३.४ प्रविधिको प्रयोग गरी केन्द्रिकृत डाटाबेस	१३
३.५ सुशासनका लागि क्षमता अभिवृद्धि तथा वित्तीय शिक्षा	१४
सामूहिकताको पुनर्जागरण	१५
मुख्य सन्दर्भ सामग्रीहरू	१६

नेपालका सहकारी तथा लघुवित्त क्षेत्रमा वर्षौदेखि विद्यमान समस्याहरू पछिल्लो समयमा भने विकराल बन्दै गएको तथ्यलाई मनन गर्दै राष्ट्रिय स्वतन्त्र पार्टीको २०८० मंसिरमा सम्पन्न जलेश्वर बैठकले अर्थ नीति विभाग प्रमुखको रूपमा मेरो संयोजकत्वमा अध्यक्ष सम्पन्न गरी समाधानका उपायहरू सिफारिस गर्ने जिम्मेवारी दिइ अनुरूप यस प्रतिवेदन तयार गरिएको हो ।

प्राप्त कार्यदेश अनुसार रास्वपाको अर्थ नीति विभागका सदस्यहरू रहने गरी बनेको समितिले प्राविधिक तथा तथ्यगत विश्लेषण, विभिन्न संचार माध्यममा आएका समाचारहरूको संश्लेषण, स्थलगत भ्रमण, अर्न्तवार्ता तथा २०७९ चैतमा डा. प्रकाश कुमार श्रेष्ठको संयोजकत्वमा गठित लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूका समस्या र समाधान सम्बन्धी प्रतिवेदन र २०८० वैशाखमा डा. जयकान्त राउतको संयोजकत्वमा गठित सहकारी क्षेत्र सुधार सुझाव कार्यदल, २०८० को प्रतिवेदन, सहकारी ऐन २०७४ को विश्लेषण गरेको थियो । साथै समितिले विषयगत विज्ञहरूसंग परामर्श गरी क्षेत्रीय तथा विश्वव्यापी उत्तम अभ्यासहरूलाई पनि अध्ययन गरी प्रतिवेदनमा समेटेको छ ।

यस प्रतिवेदनले सहकारी तथा लघुवित्त क्षेत्रका समस्याको समाधान गरी पीडितहरूलाई छिटो भन्दा छिटो न्याय दिलाउनको लागि तत्कालीन, मध्यकालीन तथा दीर्घकालीन रूपमा चालनुपर्ने राजनैतिक, कानूनी, प्राविधिक तथा संस्थागत उपायहरू प्रस्तुत गरेको छ । सहकारी तथा लघुवित्त संस्थाहरूको समस्या सधैंको लागि समाधानार्थ रास्वपाको आधिकारिक धारणालाई थप प्रष्ट पार्न यस अध्ययनले सहयोग पुऱ्याउनेछ भन्ने विश्वास लिएको छु । साथै यस प्रतिवेदनमा सम्मिलित सुझावहरूलाई राष्ट्रिय स्वतन्त्र पार्टीले पूर्ण रूपमा आत्मसात गरी बचतकर्ता तथा सहकारी लघुवित्त पीडितहरूको समस्या समाधान गर्नको लागि सदन र सडकमा जोडदार रूपमा प्रस्तुत गर्नेछ ।

यस प्रतिवेदन तयार पार्नेको लागि अहोरात्र खटिनु भएका रास्वपाको अर्थ नीति विभागका सदस्य सुशील खड्का र विकास योजना तथा नीति तर्जुमा विभागका सदस्य शिलाशिला आचार्यलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । अर्थ नीति विभागका सदस्य सीर्जना के.सी., भोजन अर्थाल र सुरेश कर्णप्रति पनि आभारी छु । साथै अर्थ नीति विभागको अनुरोधमा आफ्नो अमूल्य समय दिई सहकारीसंग जोडिएका महत्वपूर्ण व्यावहारिक पक्षहरू प्रकाश पारिदिनुहुने रास्वपा प्रवास विभागका सदस्य पदमराज पन्थी, सहकारी विद ज्ञानेन्द्र पौडेल लगायत किरण बर्तौला तथा तोयानाथ अधिकारी, राष्ट्र बैंकका पूर्व संचालक रामजी रेग्मी, कानूनी पक्षका प्राविधिक सुझावहरू सिफारिस गर्नुहुने अधिवक्ताद्वय हार्दिक सुवेदी र रविन शर्मा, ईन्फोग्राफिक्स बनाउनुहुने सुशील खनाल, तथा प्रतिवेदनको 'पियर समीक्षा' गरी सुझाव प्रदान गर्नुहुने अर्थविद नरबहादुर थापा, पूर्वन्यायाधीश गौरीबहादुर कार्की र पूर्वसचिव कृष्ण ज्ञवालीप्रति कृतज्ञ छौं ।

नेपालको अर्थतन्त्रको महत्वपूर्ण स्म्भा ७३.८ लाख जनता सदस्य रहेको र ४.८ खर्ब बचत परिचालन गर्ने सहकारी क्षेत्र, २३.९ लाख ऋणीहरू रहेको र ४.४ खर्ब कर्जा परिचालन गर्ने लघुवित्त क्षेत्रमा व्याप्त समस्याहरूको प्रभावकारी समाधान गरी पीडित जनतालाई राहत प्रदान गर्ने दिशातर्फ अगाडि बढ्नको लागि यो प्रतिवेदन कोशेढुंगा सावित हुनेछ भन्नेमा म आशावादी छु ।

डा. स्वर्णिम वाज्ले

उपसभापति तथा प्रमुख, अर्थ नीति विभाग
राष्ट्रिय स्वतन्त्र पार्टी

१ विगत दुई दशकयता नेपालमा उच्च दरमा कर्जा प्रवाह भइरहेका कारण जोखिमपूर्ण बन्दै गईरहेको अर्थतन्त्रमा एकपछि अर्को गर्दै आएका कोभिड- १९, रसिया-युकेन युद्ध जस्ता विश्वव्यापी विषम परिस्थितिहरू र यस्ता आकस्मिक परिस्थितिहरूसँग जुध्न सरकारले ल्याएको वित्तीय नीति र राष्ट्र बैंकले ल्याएका मौद्रिक नीतिहरूको कारणले आर्थिक गतिविधिहरूमा सुस्तता आउनु, ऋण लगानी मन्द हुनु, किताकाट रोकिंदा घरजग्गाको कारोबार ठप्प हुनु जस्ता आन्तरिक प्रतिकूलताले अर्थतन्त्रमा शिथिलता छाएको छ । साधारण बचतकर्ताहरूको खर्चै रुपैयाँ परिचालन गर्ने सहकारी क्षेत्र समस्याग्रस्त हुँदा प्रणालीगत जोखिम (systemic risk) बढ्न गई समग्र अर्थतन्त्रलाई नै धराशाथी बनाउने खतरा बढेको छ ।

२ नेपालको अर्थतन्त्रको (सार्वजनिक र निजीबाहेक) तेस्रो महत्वपूर्ण खम्बा भनेको सहकारी क्षेत्र हो । ७३.८ लाख जनता सदस्य रहेको र ४.८ खर्ब बचत परिचालन गर्ने सहकारी क्षेत्र, २३.१ लाख ऋणीहरू रहेको र ४.४ खर्ब कर्जा परिचालन गर्ने लघुवित्त क्षेत्रमा समस्या आउँदा दशौँ लाख घरपरिवार प्रभावित हुने खतरा छ । लघुवित्तमा औसतमा १ ऋणी बराबर रु. १.६१ लाख ऋण छ भने सबैभन्दा बढी १५ लाखभन्दा बढी ऋण लिने ३,८५२ जना ऋणीहरू रहेका छन् । सहकारीमा लिने ऋणको रकम केही हजारबाट सुरु भई करोडौँसम्म रहेको अध्ययनबाट देखिन्छ ।

३ सहकारी क्षेत्रलाई व्यवस्थित तथा नियमन गर्नका लागि २०४७ सालदेखि २०८० सम्म आठवटा कार्यदलहरू गठन भईसकेको तर ती कमिटीहरूको सिफारिस अनुसार गर्नुपर्ने कामहरू प्रभावकारी रूपमा नभएको देख्न सकिन्छ । सहकारी क्षेत्रलाई व्यवस्थित गर्नका लागि भनेर सहकारी ऐन २०७४ र सहकारी नियमावली २०७५ ल्याइयो । यद्यपी, ऐन बनिसकेपछि पनि सहकारी क्षेत्रका समस्याहरू भन्नु भन्नु विकराल हुने क्रम जारी रहेको पाइन्छ ।

४ यसै विषयको दिगो तथा प्रभावकारी समाधानको लागि राष्ट्रिय स्वतन्त्र पार्टीको स्पष्ट धारणा तयार गरी बचतकर्ता तथा पीडितहरूलाई उचित न्याय दिलाउनका लागि हरसम्भव पहल गर्ने उद्देश्यले पार्टीको जलेश्वर बैठकले उपसभापति तथा अर्थ नीति विभागा प्रमुख डा.स्वर्णिमा वाग्लेलाई जिम्मेवारी दिइअनुरूप रास्वपाको अर्थ नीति विभागद्वारा यो अध्ययन गरिएको हो । रास्वपाको अर्थ नीति विभागद्वारा सहकारी तथा लघुवित्त संस्थाहरूबारे पहिले भएका अध्ययन प्रतिवेदन, सहकारी ऐन तथा विभिन्न संचारमाध्यममा प्रकाशित लेख, रिपोर्टको तथ्यगत विश्लेषणका साथै २ दर्जनभन्दा बढी अन्तर्वाताहरू लिँदै चितवन, नवलपरासी, कास्की, म्याग्दी, बाजुङ, मुस्ताङ, स्याङ्जा, सर्लाही र महोत्तरी लगायतका जिल्लाहरूको स्थलगत अवलोकनलाई आधार मानी तयार गरिएको हो । यस प्रतिवेदनमा समस्याका प्रमुख कारणहरू र तिनका समाधानको लागि चाल्नुपर्ने कदमहरूको चर्चा गरिएको छ ।

कसको नेतृत्वमा कहिले-कहिले बने सुभाब कार्यदल ?

- ०४७ : राधाकृष्ण मैनालीको संयोजकत्वमा 'राष्ट्रिय सहकारी महासंघ परामर्श समिति'
- ०५७ : राष्ट्रिय विकास बोर्डका तत्कालीन सहअध्यक्ष राजेन्द्रबहादुर शाहको संयोजकत्वमा 'सहकारी विकास सुभाब कार्यदल'
- ०६१ : तत्कालीन कुषिमन्त्री होमनाथ दाहालको संयोजकत्वमा गठित 'सहकारी क्षेत्र सुधार सुभाब आयोग'
- ०६१ : योजना आयोगका सदस्य डा. युवराज खतिवडाको संयोजकत्वमा 'राष्ट्रिय सहकारी बैंक र बचत तथा ऋण सहकारी संस्था सञ्चालनसम्बन्धी कानुनी स्वरूप संरचनागत व्यवस्था समिति'
- ०६६ : राष्ट्रिय योजना आयोगका उपाध्यक्ष डा. जगदीशचन्द्र पोखरेलको संयोजकत्वमा 'सहकारी क्षेत्रको समस्या समाधानको नीतिगत, प्रक्रियागत, संस्थागत विषयमा सिफारिस गर्न गठित कार्यदल'
- ०६९ : वैक्यूण्ड अर्चलको नेतृत्वमा 'बचत तथा ऋण कारोबार गर्ने सहकारी संस्थाहरूको नियमन गर्ने सम्बन्धमा सुभाब समिति'
- ०७० : गौरीजहादुर कार्कीको संयोजकत्वमा 'उच्चस्तरिय जाँचबुझ आयोग'
- २६ वैशाख ०८० : डा. जयकान्त राउतको संयोजकत्वमा 'सहकारीको समस्या पहिचान तथा समाधानको खोजी अध्ययन कार्यदल'

५. आर्थिक धक्का:

नेपालमा दुई दशकयता वास्तविक आर्थिक वृद्धिको दौंजोमा कर्जाको प्रवाह दर उच्च भइरहेका कारण जोखिमपूर्ण बनेको अर्थतन्त्रमा एकपछि अर्को आएका कोभिड १९, रसिया-युकेन युद्ध जस्ता बाह्य धक्का (shocks) र यस्ता धक्कासँग जुध्न सरकारले ल्याएका वित्तीय तथा मौद्रिक नीतिहरूले आर्थिक गतिविधिहरूमा ब्रेक लाग्नु, कर्जा वृद्धि दर सुस्ताउनु, किताकाट बन्द हुँदा घरजग्गाको कारोबार ठप्प हुनु जस्ता आन्तरिक धक्का थपिँदा अर्थतन्त्रमा शिथिलता आएको पाइन्छ । अर्थतन्त्र गतिहीन बन्दा बस्तु तथा सेवाको माग, आम्दानी, नजद र कर्जा प्रवाह ठप्प हुनु, जग्गाको किनबेच कम हुँदा सहकारीका संचालक र उनीहरू नजिकका व्यक्तिहरू मिलेर घर, जग्गा जस्ता गैरउत्पादनशील क्षेत्रमा केन्द्रित गरेको बचतकर्ताको रकम फिर्ता गर्न नसक्ने अवस्था सिर्जना भएको देखिन्छ ।

६. संस्थागत कुशासनको राजनीतिक संरक्षण:

सहकारी संस्था सामुदायिक अवधारणामा सदस्यहरूद्वारा संचालन हुनुपर्नेमा सहकारीमा प्रभाव तथा राजनैतिक संरक्षण भएका, तर योग्यता र व्यावसायिकता नभएका सीमित व्यक्तिहरूले चलाएका धेरै संस्थाहरूमा आन्तरिक कुशासन व्याप्त छ । अधिकांश संस्थाहरूमा लेखा सुपरिवेक्षण समिति, जोखिम व्यवस्थापन समिति लगायतका आन्तरिक समितिहरू नाम मात्रको अवस्थामा रहनु र ऋण प्रवाह गर्दाका बखत सही जोखिम मुल्यांकन नगरेका कारण र बिना धितो ऋण प्रवाह गरेका कारण र संचालकहरूले समेत बचतकर्ताले संस्थालाई गरेको विश्वासको अवमूल्यन भएको अवस्था छ । स्वार्थको द्वन्दको कुनै हेक्का नराखी संचालकहरूले बचतकर्ताको संचित रकम आफैँ लिई, निजी लाभका लागि दुरुपयोग गरेको र उत्पादन क्षेत्रभन्दा पनि स्पेकुलेशनमा आधारित लगानी गरी सदस्यको रकमलाई जोखिममा पारेको अवस्था छ । धेरै सहकारी तथा लघुवित्तमा सानो ऋणको लागि राखिएको धितो पुरै हडपने प्रवृत्ति र ऋणीलाई थाहै नदिई जग्गा नामसारी वा लिलाम गर्ने गैरकानुनी अभ्यास गर्ने गरेको समेत पाइएको छ । विशेष गरी ठूलो पूँजी र बढी रकमको कारोबार गर्ने बचत तथा ऋण र बहुउद्देश्यीय सहकारीहरू समस्याको जड रहेको बुझ्न सकिन्छ । निसंकोच बैकिङ्ग कारोबार गर्ने तर वित्तीय सुशासनका आधारभूत सिद्धान्तहरूलाई पालना नगर्ने प्रवृत्तिले गर्दा यी संस्थाहरूमा रहेको आममानिसको निक्षेप रकम उच्च जोखिममा रहेको पाइन्छ ।

२०७४ सालको सहकारी ऐन र २०७५ सालको नियमावली राजनैतिक संरक्षणमा सीमित व्यक्तिहरूको स्वार्थपूर्तिको लागि जानीजानी कमजोर र अव्यवहारिक बनाइयो । जुनदिन सहकारी ऐन बन्थो, यो क्षेत्रको समस्या त्यही दिन देखि भन्नु विकराल बन्दै अहिलेको अवस्थासम्म आएको पाइन्छ । तत्कालीन संसद मध्ये सहकारी चलाउने र सहकारीबाट कमाउने अधिकांश जनप्रतिनिधिहरू नै ऐनलाई कमजोर बनाउन र सहकारीमा अपचलन गरिरहेकाहरूलाई संरक्षण गर्नतर्फ अग्रसर भएको जिकिर यसअघि सहकारी समस्या समाधान कार्यदलको अध्यक्षता गरिसकेका विज्ञ न्यायाधीशले गरेका छन् । यसरी सहकारीको समस्या समाधान गर्ने जिम्मेवारीमा भएका सांसदहरू नै सहकारीमा बदमासी गर्नेहरूलाई जोगाउनतिर लाग्नुले यो क्षेत्रको समस्याको जड आर्थिक भन्दा बढी राजनैतिक रहेको ठहर गर्न सकिन्छ । हालै पारित सम्पति शुद्धीकरण ऐनमा पनि सहकारी ऐनलाई थप कमजोर बनाउने प्रावधानहरू समेटिएका छन् ।

७. नियमनको अभाव:

वर्षेदेखि समस्याग्रस्त हुँदासमेत वित्तीय संस्था सरह सर्वसाधारणको सबै रूपाँस परिचालन गर्ने सहकारी संस्थाहरूको कुनै निकायबाट आधारभूत नियमन पनि नहुनु, बचतकर्ताको पैसाको सुरक्षाको लागि कुनै 'सेफगार्ड' नराखिनु र संचालकलाई जवाफदेही नबनाइनुले नियामक निकायहरूले पनि खतराका संकेतहरू बेवास्ता गर्दै आएको देखिन्छ । सहकारी ऐन २०७४ मा पनि एक स्वतन्त्र तथा राजनैतिक हस्तक्षेपमुक्त नियमनकारी निकायको व्यवस्था गर्नुपर्नेमा फेरि पनि राजनैतिक नेतृत्वलाई नै नियमनको जिम्मा दिएर ऐनलाई निष्प्रभावी बनाउन खोजेको देखिन्छ । कानूनको उद्देश्य सहकारी सदस्यले जम्मा गरेको रकमको सुरक्षा गर्नु र समस्या परेको खण्डमा बचतकर्ताको रकम छिटोभन्दा छिटो फिर्ता दिलाउने हुनुपर्नेमा राज्यको जोड सहकारी संचालक, कर्मचारी लगायतलाई जेलनेलको सजाय दिने तिर देखिन्छ । यसले गर्दा बचतकर्ताले बचत फिर्ता र न्याय दुवै नपाउने तथा कानूनी अस्पष्टताले गर्दा सहकारी सम्बन्धि विषयमा उजुरी गर्ने, मुद्दा चलाउन भने जटिल अवस्था सिर्जना भएको देखिन्छ । यसका अलावा सहकारी सदस्यहरूमा वित्तीय साक्षरताको कमी, बढी ब्याजदरको आकर्षणले नित्याएको गैरजिम्मेवारीपन, नातागोता इष्टमित्र मिलीजुली चलाउने प्रवृत्तिका साथै नेपालभर क्षेत्र विस्तार गर्ने पाउने प्रावधानले गर्दा सहकारी क्षेत्रमा जोखिम बढायो ।

समाधानका उपायहरू

८. सरकारले तत्काल गर्नुपर्ने हस्तक्षेप:

बचत तथा ऋण कारोबार गर्ने सहकारी संस्था दर्ता, कार्यक्षेत्र विस्तार अनुमति तथा सेवा केन्द्र स्वीकृतिको काम तत्काल बन्द गर्ने । सहकारी कर्जा असुली न्यायाधिकरणको गठन गर्ने । कर्जा सूचना केन्द्रको व्यवस्था गर्ने । बचतकर्ताको बचत सुरक्षण गर्नका लागि सहकारी बचत तथा कर्जा सुरक्षण कोष सुरुवात गर्ने । ५० करोडभन्दा माथि कारोबार गर्ने सहकारीलाई ३ वर्ष राष्ट्र बैंकको नियमन र सुपरिवेक्षणमा राख्ने । तरलता अभाव भएका सहकारीहरूलाई धितो राखी ऋण दिने । समस्याग्रस्त सहकारीहरूको सम्पति तथा दायित्वको मूल्यांकन, सम्पति बिक्री गरी सहकारी सदस्यहरूको बचत रकम फिर्ता र रकम अपचलन गर्ने संचालकहरूको सम्पति रोक्का र जफतको प्रक्रिया सुरु गर्ने । अप्ठ्यारोमा परेका लघुवित्तका ऋणीहरूको तुरुन्तै पहिचान गरी कर्जा पुनःतालिकीकरण तथा पुनःसंरचनाको व्यवस्था गर्ने ।

९. आवश्यक कानून तथा नीति निर्माण:

सहकारी ऐनमा मुद्दाको उजुरी, मुद्दा दर्ता प्रक्रिया लगायतका उल्लेख हटाउने, नियमनकारी काम क-कसले गर्ने हो, स्पष्ट रूपमा व्यवस्था गर्ने । सहकारी ऐनका प्रावधान तीनै तहका कानूनमा एकै किसिमको रहने व्यवस्था गर्ने । गलत कार्य गर्ने संचालक/पदाधिकारी तथा खराब ऋणीहरूलाई जवाफदेही बनाउने कानूनी व्यवस्था गर्ने तथा कर्जा नतिर्ने उक्साउने कार्यलाई बैंकिङ्ग कसुर मानी दण्डनीय बनाउने ।

१०. नियमनका लागि STI को गठन:

सहकारीहरूको प्रभावकारी नियमनका लागि एक स्वायत्त, स्वतन्त्र तथा राजनैतिक हस्तक्षेप मुक्त नियमनकारी निकायको गठन गरी त्यस संस्थालाई नेपाल राष्ट्र बैंकले आवश्यक क्षमता अभिवृद्धि तथा प्रविधि हस्तान्तरणको काम गर्ने । उक्त संस्थाले जोखिम व्यवस्थापनका लागि स्थिरीकरण कोषमा

अनिवार्य खोजदानको व्यवस्था गर्नुका साथै लघुवित्तको विद्यमान ब्याजदर तथा लाभशुंको सीमाहरूलाई पुनरावलोकन गर्ने ।

११. प्रविधिको प्रयोग गरी केन्द्रिकृत डाटाबेसको निर्माण:

एउटा केन्द्रिकृत डाटाबेस बनाई त्यसमा प्रत्येक सदस्य/ऋणीको वित्तीय विवरण रेकर्ड गर्ने व्यवस्था गर्ने, सबै सहकारी संस्थाहरूलाई अनिवार्य कोपोमिस (CoPoMIS) मा आवद्ध गराउने, बचत तथा ऋणको कारोबार गर्ने सहकारी संस्थाहरूको PEARLS रेडिङ्ग प्रणालीको आधारमा वर्गीकरण गर्ने तथा अन्य सहकारी संस्थाहरूको हकमा आवश्यक वित्तीय अनुपातहरू स्थापित गरी लागू गर्ने । प्रविधिको प्रयोग गरी जोखिमको पूर्वानुमान तथा पूर्वसूचना प्रणालीको विकास गरी लागू गर्ने, सहकारी तथा लघुवित्तको उपयुक्त संख्या तोक्यी वर्गीकरण र पुनःसंरचना गर्ने ।

१२. सुशासनका लागि क्षमता विकास:

सहकारीका संचालक, पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरूलाई अनिवार्य सहकारी सम्बन्धी, कर्जा सद्गुणयोगिता विवरण, निरीक्षण तथा नियमित कर्जा अनुगमनको सम्बन्धमा तालिम दिने । सदस्य तथा ऋणीहरूलाई कर्जा सद्गुणयोग-सम्बन्धी साक्षरता प्रदान गर्ने, महिला सदस्यहरूको नेतृत्व तथा उद्यमशीलताको विकास गर्ने ।

अन्त्यमा,

१३. सामुहिकताको पुर्नजागरण:

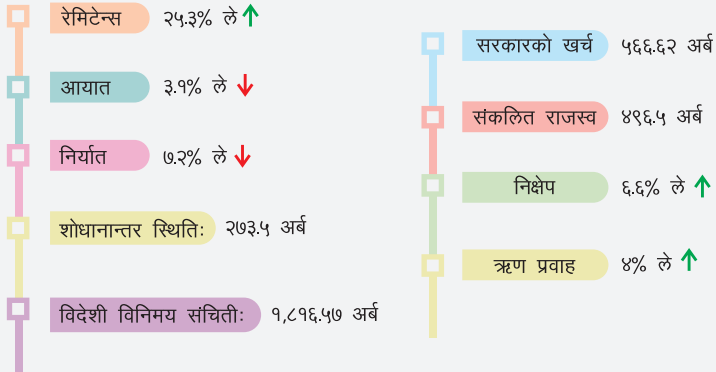
सामुहिकता नेपाली समाजका मौलिक चरित्र हो । सामुहिकता नै हाम्रो उत्थानशीलता (resilience) को आधार हुनुको साथै उत्पादन केन्द्रित आर्थिक उन्नतिको जगसमेत हो । नेपालको बदलिँदो आर्थिक-सामाजिक परिवेश, बढ्दो बसाई-सराई र विदेश पलायन हुने क्रमको कारण नेपालमा सामुहिकताको भावना तीब्र गतिमा क्षय हुने, व्यक्तिवादी चरित्र हावी हुँदै गएको हुनाले सामुहिकताको भावनालाई जोगाउने र प्रवर्द्धन गर्ने नीति नियम तथा विकासका अवधारणाहरू ल्याउनुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

सहकारी क्षेत्रमा हाल देखिएका विभिन्न समस्याहरूका बावजूद नेपालमा सहकारी अभियानको मनोबल घटाउने होइन कि, सहकारीको सच्चा मर्मअनुरूप प्रभावकारी नियमन गर्दै अझै व्यापक बनाउँदै लजाउनु पर्नेछ । नेपालको कृषि क्षेत्रलाई तत्कालै फड्को मार्ने वातावरण बनाउँदै हरित अर्थतन्त्रमा व्यापक लगानी गर्न र सीमान्तकृत वर्गमा पुँजीको पहुँच बढाई उत्पादनमुखी आर्थिक गतिविधिमा समाहित गरी उनीहरूलाई अर्थतन्त्रको मुलप्रवाहमा ल्याई नेपालमै लारसौँ रोजगारीको जग बसाल्ने सम्भावनाहरू समेत यस क्षेत्रले बोकेको छ ।

१. पृष्ठभूमि

नेपाल राष्ट्र बैंकले माघ २०८० मा प्रकाशित गरेका आर्थिक वर्ष ८०/८१ को प्रथम छ महिनाको आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति सम्बन्धी तथ्यांकले के पुष्टि गर्दछ भने अर्थतन्त्रमा विप्रेषण २५.३% र बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रमा निक्षेप ६.६% ले बढ्दा पनि ऋण प्रवाह भने जम्मा ४.०% ले मात्रै बढेको छ । बस्तु र सेवाको उत्पादन एवं उपभोगमा शिथिलता कायम नै छ ।

तथ्यांकमा देशको आर्थिक तथा वित्तीय अवस्था (२०८०/८१ प्रथम ६ महिना)

लघुवित तथा सहकारी संस्थामा देखिएका परिदृश्यहरू

देशको अर्थतन्त्रको एक महत्त्वपूर्ण खम्बा: लघुवित, सहकारी क्षेत्रमा पहिलेदेखि व्याप्त समस्याहरू भन्नु बिकराल बन्दै गईरहेको हालको अवस्थामा यस्ता परिदृश्यहरू देखिन्छन् :

- सहकारी तथा लघुवित दुवै क्षेत्रका ऋणीहरूको साँवा ब्याज तिर्न नसक्ने संख्या अकार्षिँदै उठीबास हुने र आत्महत्याका घटनाहरूमा वृद्धि भएको छ ।
- सहकारीमा बचतकर्ताको रकमको अपचलन भएको कारण वा सहकारी संस्थाहरूप्रति बचतकर्ताको विश्वास गुमेको कारण सबै बचतकर्ताहरू एकैपटक आफ्नो निक्षेप फिर्ता माग्नु जाँदा तरलताको अभाव भएको कारणले रकम फिर्ता गर्न नसक्ने अवस्थामा धेरै संस्था पुगेका छन् ।
- सहकारीहरू बन्द हुने तथा संचालकहरू सम्पर्कविहीन हुने प्रवृत्ति बढ्दै गएको र हाल ५०० देखि ७०० को हाराहारीमा सहकारीहरू संकटग्रस्त रहेको अनुमान छ ।

तथ्यांकमा सहकारी

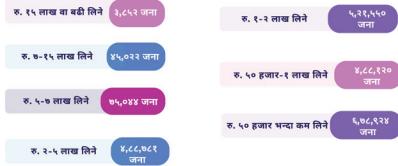

तथ्यांकमा लघुवित्त (क)

- यस्तै घटनाक्रममा वृद्धि हुँदा जनताको वित्तीय संस्थाप्रतिको आक्रोश र अविश्वासको दुरुपयोग गर्दै वित्तीय संस्था विरोधी अभियानहरू चलाईयो । त्यस्ता अभियानप्रति जनताको आकर्षण बढ्दै जाँदा धेरै ऋणीहरूमा साँवा ब्याज नतिरे पनि हुन्छ भन्ने गैरकानूनी सोच विकसित हुँदै गएको छ । यस्तो गलत भाष्यको मलजल हुँदै जाँदा देशको वित्तीय स्थायित्व नै खल्बलिने जोखिम बढ्नेछ ।

तथ्यांकमा लघुवित्त (ख): कर्जाको आकार

तथ्यांकमा लघुवित्त (ग): बचतको झलक

तथ्यांकमा लघुवित्त (घ): ऋण र खाताको झलक

समस्या समाधानको लागि राख्नुपर्ने पहल

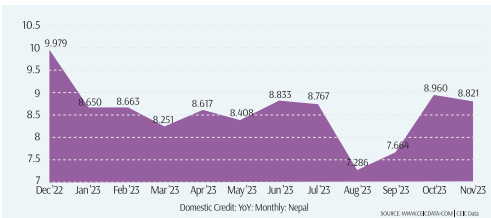
राख्नुपर्ने अर्थ नीति विभागद्वारा लघुवित्त तथा सहकारी संस्थामा देखिएका समस्याहरूको पहिचान गर्दै सोको समाधानका उपायहरूको सिफारिस गर्न नेपाल सरकारले २०७९ र २०८० सालमा दुईवटा छुट्टाछुट्टै कार्यदल गठन गरी तयार पारेका प्रतिवेदनको अध्ययन, सहकारी ऐन २०७४ को विश्लेषणका साथै चितवन, नवलपरासी, कास्की, म्याग्दी, बाजुरा, मुस्ताङ, सर्लाही, महोत्तरी लगायतका जिल्लाहरूको स्थलगत अवलोकन, २ दर्जनभन्दा बढी अन्तरवार्ता र विभिन्न संचार माध्यममा प्रकाशित लेख, रिपोर्टको तथ्यगत विश्लेषणलाई आधार मानी यो प्रतिवेदन तयार गरिएको छ ।

२. समस्याका प्रमुख कारणहरू

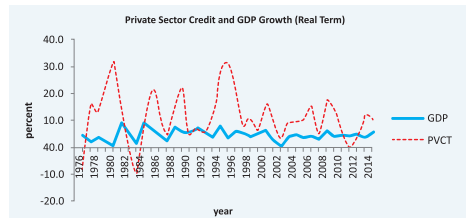
२.१ आर्थिक धक्का

२.१.१ कर्जा प्रवाहमा उच्च वृद्धि

विगत दुई दशकयता नेपालमा कर्जाको प्रवाह उच्च दरमा भइरहेको छ । कुल ग्राहस्थ उत्पादनको वार्षिक रियल वृद्धि दर ४% र नोमिनल दर १० प्रतिशत भईरहँदा कर्जाको वृद्धि दर भने औसतमा २० प्रतिशतको हाराहारीमा देखिन्छ । हालसम्म कुल ग्राहस्थ उत्पादनको आकार जत्रो छ, कर्जा प्रवाहको स्टक पनि त्यति नै भइसकेको छ । नेपालसँग समान प्रतिव्यक्ति आय भएका मुलुकहरूसँग तुलना गरेर हेर्ने हो भने यो स्तरको कर्जा प्रवाह अधिक भएको स्पष्ट छ ।

कर्जा वृद्धि दर, सन् २०००-२०२३

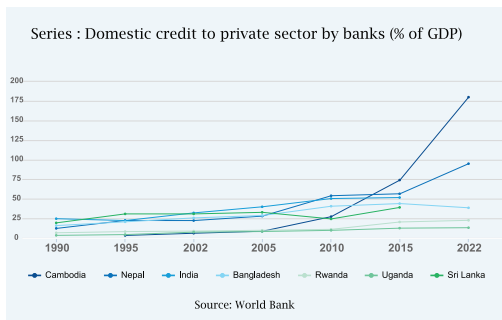
२.१.२ अर्थतन्त्रमा आएका बाह्य ऋटका

यसरी अर्थतन्त्र नै जोरिममा पार्ने गरी उच्च दरमा वृद्धि भइरहेको कर्जाको अधिकांश हिस्सा उत्पादनमूलक क्षेत्रमा भन्दा पनि घर-जग्गा जस्ता अनुत्पादक क्षेत्रमा लगानी भईरहेको थियो । यस्तै अवस्थाका बीच अर्थतन्त्रमा कोभिड-१९ को महामारी, रसिया-युकेन युद्ध, इजरायल-हमास युद्ध जस्ता बाह्य ऋटकाहरु एकपछि अर्को गर्दै निरन्तर आइरहे । सन् २०२२ मा समुन्नत छिमेकी राष्ट्र श्रीलंका समेत विदेशी मुद्राको अभावले संकटग्रस्त भएपछि सावधानीका उपायहरु अपनाउन अन्य मुलुकहरुमा चर्को दबाव पर्थो ।

२.१.३ आन्तरिक नीतिहरुको चाप

यस्ता बाहिरी असरसँग जुध्नको लागि होस् वा श्रीलंकाको त्रास देखाएर होस, सरकार तथा राष्ट्र बैंकले विभिन्न वित्तीय तथा मौद्रिक नीतिहरुमा फर्कत आर्थिक गतिविधिहरुमा अंकुश लगाउँदा अर्थतन्त्रमा वर्षौंदेखि विद्यमान संकटहरु सतहमा उजागर हुन पुगे । फलस्वरूप देशको अर्थतन्त्रमा चरम शिथिलताको अवस्था छाएको छ ।

- सन् २०२१ डिसेम्बरदेखि २०२२ अप्रिलसम्म नेपाल राष्ट्र बैंकले केही बस्तुहरुको आयातको प्रतीतपत्र खोल्दा १००% नगद मार्जिनको व्यवस्था एवं नेपाल सरकारद्वारा सन् २०२२ अप्रिलमा विलासी उपभोग्य बस्तुमा लगाएको आयात प्रतिबन्धले गर्दा राजस्व असुली र सार्वजनिक खर्चमा कमी ।
- राष्ट्र बैंकद्वारा सेयर तथा घरजग्गा कर्जामा कडाई ।
- नेपाल सरकारद्वारा अकस्मात कित्ताकाट बन्द हुँदा घरजग्गा जस्ता गैरउत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जाको रकमबाट गरिएको लगानी फर्स्नु जसका कारण तरलता अभाव भई धेरै सहकारीहरु बचत फिर्ता गर्न नसक्ने अवस्थामा पुग्न ।
- वित्तीय संस्थामा निक्षेपको दर बढाउने होडबाजी चल्दा सहकारीमा रहेको निक्षेप बैंकहरुमा तानिनु ।
- राष्ट्र बैंकद्वारा निक्षेपको ब्याजदर लगायत अन्य नीतिगत दरमा वृद्धि गर्दा ऋणको दर तथा लागतमा वृद्धि भई नगद तथा ऋण प्रवाह ठप्प हुनु र त्यसको असर बचतकर्ता र ऋणीहरुसम्म पर्न जानु ।
- सरकारको चालु खर्च निरन्तर बढ्ने तर पुँजीगत खर्च गर्नु नसक्ने प्रवृत्तिले निरन्तरता पाउँदा बस्तु तथा सेवाको माग र आम्दानी खुम्चनु ।

२.२ संस्थागत कुशासनको राजनीतिक संरक्षण

- सहकारीको बेथितिले देशको राजनैतिक चरित्र तथा संस्कारलाई नै प्रतिबिम्बित गरेको पाइन्छ । राजनीतिक विकृतिको घेना सहकारी क्षेत्र बनेको छ ।
- केन्द्रीय, प्रदेश र स्थानीय स्तरमा राजनीतिक भागवण्डाका आधारमा संचालक समिति गठन भई कार्य संचालन गरिने गरेको पाइन्छ ।
- सहकारी संचालनको अनुमति वितरण गर्दा समेत जनता वा स्थानीय अर्थतन्त्रको आवश्यकता भन्दा पनि नीतिगत भ्रष्टाचार गर्दै दलगत फाइदा र राजनैतिक व्यक्तिहरुको लागि पैसाको जोहो र व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्यले खोलिएको देखिन्छ ।

- सहकारी क्षेत्रलाई व्यवस्थित गर्नको लागि २०४७ सालदेखि अहिलेसम्म विभिन्न समयमा समस्या देखिँदा आयोग गठन गरी छानबिन गरेको जस्तो गर्ने, तर छानबिनको प्रतिवेदन बुझेर थन्क्याउने र समाधानको लागि केही कदम नचाल्ने सरकारको रबैया निरन्तर छ ।
- पूर्व न्यायाधीश गौरी बहादुर कार्कीको संयोजकत्वमा बनेको छानविन समितिले २०७१ सालमा नै सहकारी क्षेत्रको नियमनका लागि आवश्यक प्रभावकारी ऐनको मस्यौदा समेत बनाई बुझाएता पनि तत्कालीन सांसदहरूले नै ऐनलाई कमजोर बनाउन र सहकारीमा बदमासी गरिरहेकाहरूलाई संरक्षण गर्न तर्फ अग्रसर भएको भान हुन्छ ।
- २०७४ सालमा सहकारी जस्तो विधेयकमा समेत ६२३ वटा संशोधन दर्ता गराईएका थिए जुन अधिकांश एक अर्काका हुबहु नक्कल गरी सारिएका थिए । तत्कालिन सांसद सहकारी चलाउने र सहकारीबाट कमाउने समूहमा आवद्ध भएको बुझाई छ ।
- विधेयकको मस्यौदामा सहकारी संस्थालाई देशैभरी शाखा खोल्न दिन हुने गरी कार्यक्षेत्र सीमित गर्ने सुझाव दिइएता पनि ऐन बनाउँदा तत्कालीन सांसदहरूले देशैभरी शाखा खोल्न मिल्ने र सहकारीको कार्यक्षेत्रको स्थायी बासिन्दा नभई कार्यक्षेत्रमा बसोबास मात्रै गरेको भए पनि सदस्य हुन पाउने प्रावधान राखेका थिए ।
- २०७४ सालको सहकारी ऐन र २०७५ सालको नियमावली राजनैतिक संरक्षणमा सीमित व्यक्तिहरूको स्वार्थपूर्तिको लागि जानी जानी कमजोर र अव्यवहारिक बनाइयो । सहकारी क्षेत्रको समस्या त्यही मितिदेखि भन्नु विकराल बन्दै अहिलेको अवस्थासम्म आएको पाइन्छ ।
- २०८० माघ २४ मा पारित सभपति शुद्धीकरण ऐनमा पनि सहकारी ऐनलाई थप कमजोर बनाउने प्रावधान राखिएको छ ।

२.२.१ असक्षम संचालक समिति तथा कर्मचारी

- समितिमा रहने पदाधिकारीहरूको न्यूनतम योग्यता निर्धारण नहुँदा संचालन गर्ने पदाधिकारीहरू र कर्मचारीहरूमा सहकारी संचालन सम्बन्धी आधारभूत व्यवसायिकता र तालिमको कमी देखिन्छ । सहकारीको मर्म र सहकारी ऐन अनुसार सदस्यहरूले संचालन गर्नुपर्ने संस्थामा त्यसको ठिक विपरीत आन्तरिक लोकतन्त्र, आवधिक नेतृत्व परिवर्तन नभएको देखिन्छ । कुनै कर्पोरेट सुशासन विधि बिना चल्ने यी संस्थाहरूमा खराब नेतृत्व, कमजोर स्वनियमन, पारदर्शिता र जवाफदेहीताको कमी, संचालक समिति सदस्यको इमान्दारीता र क्षमतामा कमी, नियमित कार्यहरूमा सञ्चालकहरूको हस्तक्षेप जस्ता कारणले गर्दा व्यापक तहमा स्वार्थ बाकिने गरेको देखिन्छ । बचतकर्ताको पैसाबाट जिम्मेवार पदाधिकारीले नै व्यक्तिगत लाभ लिनै उद्देश्यले कर्जा लगानी गरी सदस्यहरूको रकम अपचलन गर्ने प्रवृत्तिहरू धेरै नै भेटिएको छ ।

२.२.२ कमजोर आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली र संस्थागत सुशासन

- अधिकांश संघ, संस्थाहरूको लेखा सुपरिवेक्षण समिति, जोखिम व्यवस्थापन समिति, सभपति शुद्धीकरण समिति र कर्मचारी सेवा सुविधा समिति लगायतका अन्य आन्तरिक समितिहरू निष्क्रिय रही नाम मात्रको अवस्थामा रहेको देखिन्छ ।
- नियमित वित्तीय स्वास्थ्य जाँच, तरलता जोखिमको मापन, बचतको अनुपातमा तरलता कायम गर्ने पर्याप्त योजना नहुँदा वित्तीय असन्तुलन कायम भएको देखिन्छ ।
- उच्च दरमा लाभांश वितरण गर्ने होड, लघुवित्तहरू अत्यधिक नाफा केन्द्रित भई अन्धाधुन्ध कर्जा लगानी र जबरजस्ती असुलीमा जोड दिनाले क्षमताभन्दा प्रणाली अत्यधिक विस्तारित देखिन्छ ।

- कर्मचारीलाई उच्च कर्जा प्रवाहको महत्वाकांक्षी व्यवसायिक लक्ष्य दिने र ऋण प्रवाह गर्नु अघि जोखिमको उचित विश्लेषण नगरेका कारण कर्जा अनुशासन र असुली बिग्रिएको पाइन्छ ।
- सहकारी संस्थामा व्यवस्थापनका लागि सूचना प्रणालीको कति पनि प्रयोग नभएको देखिन्छ ।
- बहुबैंकिङ्गसँगै केही ग्राहकमा अत्यधिक ऋण र जोखिमपूर्ण कारोबारको अवस्था सिर्जना भएको देखिन्छ ।
- धेरै सहकारी तथा लघुवित्तमा सानो रकमको ऋणको लागि ऋणीले राखेको धितो पुरै हडप्ने प्रवृत्ति र ऋणीलाई सबै नगरी जग्गा नामसारी वा लिलाम गर्ने गैरकानुनी अभ्यास गर्ने गरेको समेत पाइएको छ भने कतिपय राम्रो ठाउँमा रहेका घरजग्गा नै हडप्ने नियतका साथ ऋण लिन लगाई धितो राख्न लगाउने कृप्रवृत्ति पनि भेटिएको छ ।
- ऋणीहरूले पनि लिइएको रकमलाई आम्दानीमुलक काममा प्रयोग गर्नुको सट्टा उपभोग्य तथा अनुत्पादक खर्चका लागि प्रयोग गर्ने गरेको पाइएको छ । फलस्वरूप एउटा संस्थाबाट लिइएको ऋणको किस्ता र व्याज तिर्नको लागि अर्को संस्थाबाट एकपछि अर्को ऋण लिने प्रवृत्ति मौलाएको र एकैजनाले धेरैवटा संस्थामा सदस्य भई ऋण लिइएको देखिन्छ । जस्तै: १० भन्दा बढी लघुवित्त संस्थाबाट ऋण लिने एकै जना ऋणीको औसत ऋण रु १५.३५ लाख र ६ देखि १० वटा लघुवित्त संस्थाबाट ऋण लिने एकै जना ऋणीको औसत ऋण रु ८.८ लाख रहेको तथ्यांकले देखाउँछ ।

२.२.३ समस्याको जड ठूला बचत तथा ऋण र बहुउद्देश्यीय सहकारीहरू

संसारभरको अभ्यासमा बचत, ऋणजस्ता वित्तीय संस्थाले गर्ने काम सहकारीले हुबहु गर्ने चलन छैन । तर नेपालमा संचालनमा रहेका सहकारी संस्थाहरूमध्ये करिब ५०% बचत तथा ऋण सहकारी संस्था रहेका छन् भने अधिकांश बहुउद्देश्यीय तथा वस्तुगत सहकारी संस्थाहरूले पनि बचत तथा ऋणकै काम गरिरहेका छन् । यी सहकारीहरूले कुनै नियमन बिना बैंक सरह वित्तीय संस्थाको जस्तो सबै काम गर्ने र सर्वसाधारणको पैसा चलाउने गरिरहेका छन् ।

सीमित व्यक्तिहरूले हालीमुहाली गर्दै घरजग्गा जस्ता अनुत्पादक क्षेत्रमा लगानी गरी छिटो पैसा कमाउने धन्दामा लाग्दा बचतकर्ताको रकम जोखिमयुक्त भएको पाइन्छ । जगोडा कोषमा रकम जम्मा गरी संस्था बलियो बनाउनुको सट्टा ५०% भन्दा बढी सहकारी संस्थाहरूले कूल सभतिको आधारमा ५% भन्दा कम जगोडा कोष राखेको पाइन्छ । यसरी केही व्यक्तिको लगानी हुँदा संस्था र बचतकर्ता सबैको पैसा डुबेको अवस्था छ । उदाहरण: सुमेरु, देउराली, ईमेज, शिवशिखर, सुर्यदर्शन सहकारी, आदि । यसरी सहकारी संचालकहरूले सहकारीको मर्म र नियम विपरित बचतकर्ताको रकम अपचलन गरी व्यक्तिगत लाभ लिने प्रवृत्तिले गर्दा सभपूर्ण वित्तीय क्षेत्रलाई नै समस्यामा पारेको र यी संस्थाहरूप्रति जनताको विश्वास गुमेको देखिन्छ ।

२.२.४ लक्ष्यबाट विचलन हुने प्रवृत्ति

सहकारी ऐन २०७४ ले सहकारी मूल्य, मान्यता र सिद्धान्त अनुरूप देशका कृषक, कालिगढ, श्रमिक, न्यून आय समूह एवं सीमान्तकृत समुदाय वा सर्वसाधारण उपभोक्ता माथ छरिएर रहेको पूंजी, प्रविधि तथा प्रतिभालाई स्वावलम्बन र पारस्परिकताको आधारमा एकीकृत गर्दै सदस्यहरूको आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक उन्नयन गर्न, समुदायमा आधारित, सदस्य केन्द्रित, लोकतान्त्रिक, स्वायत्त र स्वशासित संगठनको रूपमा सहकारी संस्थाहरूको व्याख्या गरेको छ । तर सहकारी संस्थाहरू नाफामा मात्र जोड दिई सामाजिक उद्देश्यबाट विचलित हुने र सामुदायिकतामा चलाउनुपर्ने संस्था एक दुई जना व्यक्तिकै हालीमुहालीमा चल्ने गरेको पाइएको छ । लघुवित्तहरूपनि सुगम क्षेत्रमा अधिक केन्द्रित भएका कारण दुर्गम क्षेत्र तथा विपन्न वर्गलाई वित्तीय सेवा प्रदान नगरेको पाइन्छ । ७७ जिल्लामा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूको उपस्थिति रहेतापनि अझै १०० गाउँपालिकामा एउटा पनि शाखा छैनन् ।

२.३ नियमनको अभाव

राजनैतिक पहुँच भएका व्यक्तिले मात्रै सहकारीको अनुमतिपत्र पाउने अवस्था (Politicization of Licensing) ले गर्दा सहकारीको संचालक वा अध्यक्ष राजनैतिक पहुँच, संरक्षण भएको र स्थानीय स्तरमा दह्रो पकड भएको व्यक्तिबाहेक अरु कोही बन्नै नसक्ने अवस्था छ । सहकारी संचालकको रूपमा प्रत्यक्ष आर्थिक लाभ लिएर घर जग्गामा लगानी गर्नलाई होस् वा महंगो चुनाव लड्नको लागि चाहिने पैसामा जसको पहुँच हुन्छ, प्रत्यक्ष चुनाव जितेर जनप्रतिनिधि बन्ने सम्भावना पनि उनीहरूकै बढी हुन्छ । यसरी आफैँ प्रत्यक्ष रूपमा लाभान्वित भइरहेको संस्थालाई जनप्रतिनिधिहरू अन्तर्गतकै तहले नियमन गर्ने व्यवस्था बनाई सहकारी ऐनलाई निष्प्रभावी र अव्यवहारिक बनाइएको छ । साथै सहकारीको नियमन र व्यवस्थापनको लागि अपरिहार्य समयसापेक्ष सुरक्षा प्रविधि, केन्द्रिकृत डाटाबेसको प्रयोग न्यून छ ।

युवराज स्वतिवडा (२०६१) तथा महाप्रसाद अधिकारी (२०६२) को प्रतिवेदनमा स्पष्ट रूपमा Second Tier Institution (STI) बनाई सहकारी संस्थाको प्रभावकारी नियमन गर्नुपर्ने सुझाव दिइएता पनि राजनीतिक स्वार्थका कारणले सहकारी ऐन २०७४ बनाउँदा नियतवस नै सहकारी नियमनको लागि स्वायत्त निकायको व्यवस्था गरिएन । राजनैतिक स्वार्थकै कारण अत्यन्त प्राविधिक रहेको वित्तीय क्षेत्र नियमनको जिम्मा सिधै स्वार्थ बाकिने र कुनै क्षमता र श्रोत साधन नभएका राजनैतिक नेतृत्वलाई नै सुम्पिने गरी स्थानीय तह, प्रदेश सरकार र संघ अन्तर्गत राखियो ।

२.३.१ ऐन सजाय केन्द्रित हुँदा बचतकर्ता मर्कामा

सहकारीले सदस्यको बचत रकम भुक्तानी गर्न नसक्ने अवस्थामा समस्याग्रस्त भएको घोषणा गरी, ऐनको दफा १०५ अनुसार व्यवस्थापन समिति गठन गरी संस्थाको सम्पति तथा दायित्वको चकित विवरण र तथ्यांक संकलन गरी अध्ययन, विश्लेषण, लेखाजोखा र मूल्यांकन गरी सम्पति बिट्टी लगायतको कार्य गरी सहकारी सदस्यहरूको रकम, बचत फिर्ता गर्ने तर्फ प्राथमिकता दिनुपर्छ । यसरी प्रतिवेदन तयार हुँदा त्यसमा सहकारीका संचालक लगायतले ऐन विपरित कसूर गरेको पाइएमा उनीहरू विरुद्ध मुद्दा चलाउनुपर्छ । तर अहिलेको अवस्थामा पहिले 'रिसोलुसन' प्रक्रिया पूरा नगरी संचालक, कर्मचारीले गलत गरेकै हुनुपर्छ भन्ने पूर्वाग्राही धारणा बनाईन्छ । यसरी पूर्वाग्राही धारणा राखेर दायर गरेको मुद्दा आफैँमा कमजोर मात्र नभई बचतकर्ता समेतको हित विपरित हुने गर्दछ ।

सहकारी संचालक तथा कर्मचारीहरू विरुद्धको ठगी र सहकारी कसूर मुद्दा सर्वोच्चसम्म पुगी अन्तिम फैसला हुँदा वर्षौँ लाग्ने तितो यथार्थ रहेको छ । तर उक्त समयसम्म सहकारी सदस्यले आफ्नो रकम फिर्ता नपाउने अवस्था छ । आफ्नै पैसा वर्षौँ मुद्दा लडेर प्राप्त भए पनि न्याय पाएको अनुभव हुँदैन । कानूनको उद्देश्य सहकारी सदस्यले जम्मा गरेको रकम सुरक्षा गर्नु हो र यदि समस्या परेको खण्डमा उक्त सहकारी सदस्यको बचत छिटोभन्दा छिटो फिर्ता दिलाउनु हो । तर, समग्र राज्य संयन्त्र बचतकर्ताको रकम फिर्ता गर्नुभन्दा पनि सहकारी संचालक, कर्मचारी लगायतलाई थुन्न अग्रसर भएको देखिन्छ ।

२.३.२ कानूनको अन्तरद्वन्द

नेपालमा सहकारीको नियमन गर्ने विशेष कानून सहकारी ऐन २०७४ को दफा १२२ ले दर्ता नगरी वा स्वारेज भएको सहकारी संस्था संचालन गरेमा सदस्यको बचत यस कानून बमोजिम बाहेक अन्य कुनै पनि प्रयोजनको लागि प्रयोग गरेमा, जमानत वा सुरक्षण नराखी ऋण प्रदान गरेमा, समितिको सदस्य, व्यवस्थापक वा कर्मचारीले सहकारी संस्थाको सम्पति, बचत वा शेष रकम हिनामिना गरेमा यी कार्यलाई कानून विपरित मानी सजायको व्यवस्था गरेको छ । जसअनुरूप सहकारीको संचालक, व्यवस्थापक, कर्मचारी लगायतलाई कसूर गरेमा दण्ड सजाय, जरिवाना समेतको व्यवस्था गरेको छ ।

सहकारीसँग सम्बन्धित मुद्दामा प्रायः मुलुकी अपराध संहिता २०७४ को दफा २४९ अन्तर्गत ठगी मुद्दा दायर गर्ने अभ्यास छ । यसै कारणले सहकारीको विषयमा केही विवाद आउन नपाउँदै ठगी भयो भन्ने चलन छ । मुलुकी अपराध संहिता २०७४ को दफा ५ बमोजिम विशेष ऐनद्वारा छुट्टै कसूर मानी सजाय गर्ने व्यवस्था भएको रहेछ भने सोही कानूनको आधारमा कारवाही गरिने व्यवस्था छ । सहकारी सम्बन्धी विषयमा विशेष कानूनको सट्टामा सामान्य कानून प्रयोग गरी ठगी मुद्दा दायर हुँदा गलत बाटो प्रयोग गरी मुद्दा ल्याइएको भन्ने प्रश्न निरन्तर अदालतमा उठ्ने गरेको छ । त्यसैले, सरकारले मुद्दा दायर गर्दा कुन कानून प्रयोग गर्ने र उक्त कानून अनुरूप प्रमाण संकलन गरी अभियोग दाबी लिने भन्ने विषयमा स्पष्टता नहुँदा कानूनी जटिलता अझ बढेको छ ।

सहकारीको विषयमा कुन निकायमा उजुरी, क-कसले अनुसन्धान गर्ने लगायत विषय ऐनमा प्रष्ट रूपमा किटान नहुँदा अहिले यति दुविधाका कारण पीडित बचतकर्ताले प्रहरीकोमा गए सहकारी विभागमा, सहकारी विभाग गए प्रहरीकोमा जाउ भनी उजुरकर्ता एउटा अड्डाबाट अर्को अड्डा धाउनु पर्ने अवस्था छ । अन्तमा पहुँचकै आधारमा नै उजुरी दर्ता र मुद्दा चलाउने कार्य भएको यथार्थ छ ।

3. समाधानका उपाय

3.9 सरकारले तत्काल गर्नुपर्ने हस्तक्षेप

कठतीमा एक वर्षका लागि बचत तथा ऋण कारोबार गर्ने सहकारी संस्था दर्ता, कार्यक्षेत्र विस्तार अनुमति तथा सेवा केन्द्र स्वीकृतीको काम बन्द गर्ने । सहकारीहरूले घर जग्गा लगायतका अनुत्पादनशील क्षेत्रमा गरिने लगानीलाई बन्द गर्ने ।

- कर्जा सूचना केन्द्र कार्यान्वयनमा ल्याउने ।
- ५० करोड भन्दा बढी कारोबार गर्ने सहकारी संस्थाहरूको नियमन राष्ट्र बैंक अन्तर्गत ल्याउने ।
- बचतकर्ताको निक्षेप सुरक्षण गर्न अमेरिकाको FDIC (Federal Deposit Insurance Corporation) जस्तै सहकारी बचत तथा कर्जा सुरक्षण कोष तत्काल स्थापना गर्ने । सो कोषमा सम्पूर्ण बचत तथा ऋणको कारोबार गर्ने प्रारम्भिक संस्था, संघ र सहकारी बैंकले आफ्नो कूल सम्पतिको निश्चित प्रतिशत तोकी मापदण्ड बनाई तत्काल जम्मा गर्नुपर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- तीन महिनाभित्रमा नेपालभरका सम्पूर्ण सहकारीहरूको अनुगमन गरी तीन वर्गमा वर्गीकरण गर्ने व्यवस्था गर्ने
 - क) समस्याग्रस्त (रकम अपचलन भई संस्था बन्द वा संचालकहरू फरार रहेका)
 - ख) तरलता अभावका कारण बचतकर्ताको बचत फिर्ता गर्न नसक्ने अवस्थामा रहेका
 - ग) समस्यारहित अवस्थाका
- सदस्यको बचत रकम भुक्तानी गर्न नसक्ने अवस्थामा रहेका सहकारीहरूलाई समस्याग्रस्त भएको घोषणा गरी ऐनको दफा १०५ अनुसार व्यवस्थापन समिति गठन गरी संस्थाको सम्पति तथा दायित्वका यकिन विवरण र तथ्यांक संकलन एवं अध्ययन, विश्लेषण, लेखाजोखा र मूल्यांकन गरी सम्पति बिक्री लगायतको कार्य गरी सहकारी सदस्यहरूको रकम, बचत फिर्ता गर्ने तर्फ प्राथमिकता दिने । यसरी प्रतिवेदन तयार हुँदा त्यसमा सहकारीका संचालक लगायतले ऐन विपरित कसूर गरेको पाइएमा उनीहरू विरुद्ध मुद्दा चलाउने ।
- आफ्नो काबु बाहिरको परिस्थितिले गर्दा ऋण भुक्तानी गर्न अठ्यारोमा परेका लघुवित्तका ऋणीहरूको तुरुन्तै पहिचान गर्ने ।
- नियतवश ऋण नतिर्ने लघुवित्त ऋणीहरूलाई कालो सूचीमा राख्नुको साथै स्थानीय तहसँगको सहकार्यमा कारबाही प्रकृया अघि बढाइ ऋण असुली गर्ने ।

- सक्रिय कर्जालाई मात्र नभई निश्चित मितिसम्मको जुनसुकै वर्गमा रहेको कर्जालाई पनि पुनःतालिकीकरण तथा पुनःसंरचना गर्न सक्ने व्यवस्था गर्ने ।
- सन् २००० को दशकमा विश्व बैंकको ऋण सहयोगमा वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम संचालन भएजस्तै सहकारी क्षेत्रको सुधार तथा पुनःसंरचनाको कार्यक्रम लागू गर्ने ।
- संचालकहरू तथा कर्मचारीको सन्दर्भ सामग्रीको रूपमा पालना गर्ने मिल्ने सहकारी संस्था संचालनको Standard Operating Procedure (SOP) बनाउने ।

३.२ आवश्यक कानून तथा नीति निर्माण

संसदले बलियो इच्छाशक्तिका साथ आवश्यक नियम कानूनहरू बनाएर तुरुन्तै कडाइका साथ लागू गरी यी क्षेत्रहरूलाई नियमन गर्ने ।

- दफा ८२ मा कर्जा असूली न्यायाधिकरण रहने र गठन संचालन तोकिए बमोजिम हुने भनी नियममा तोकिएको प्रावधान रहेको छ । मुद्दा छिन्ने अधिकार नियमले तोक्ने नभई ऐनमा नै व्यवस्था गर्नुपर्ने भएकाले २०७१ मा आयोगले सुभाषको मस्यौदामा आवश्यक संशोधन गरेर ऐन बनाउनु पर्दछ ।
- सहकारी सम्बन्धी मुद्दाको विषयमा कुन निकायमा उजुरी दिने, क-कसले अनुसन्धान गर्ने लगायत विषय सहकारी ऐनमा नै प्रष्ट रूपमा किटान गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ । सहकारी ऐनमा सहकारी सम्बन्धी मुद्दाको उजुरी, मुद्दा दर्ता प्रक्रिया लगायतका अस्पष्टतालाई हटाउन जरुरी देखिन्छ ।
- सहकारी ऐनमा नियमनकारी काम क-कसले गर्ने हो, स्पष्टरूपमा व्यवस्था गर्ने । सहकारी ऐनका प्रावधान संघ, प्रदेश, महानगरपालिका, नगरपालिका, गाउँपालिका सबै तहका लागि कानून एकै किसिमबाट रहनु पर्दछ । अहिलेको सहकारी ऐन, २०७४ को दफा ७२, ७३, ७४, ७५, ७६ र ७७ का प्रावधान सबै तहका कानूनमा एकै किसिमबाट रहनु पर्दछ ।
- समस्याग्रस्त देखिन आएको सूचना पाएमा संघको सहकारी विभागले छानबिन गर्न सक्ने कानूनी अधिकार दिइनु पर्दछ ।
- हाल सहकारी सम्बन्धी मुद्दामा विशेष कानूनको सट्टामा सामान्य कानून प्रयोग गरी ठगी मुद्दा दायर गर्ने गरिएको सन्दर्भमा सहकारी ऐन २०७४ मा संसदले तत्काल संशोधन गरी सहकारी सम्बन्धी मुद्दा दायर गर्नको लागि स्पष्ट विशेष कानूनको व्यवस्था गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।
- सहकारी संघ संस्थाहरूको संचालक समिति र लेखा सुपरिवेक्षण समितिमा निर्वाचित हुन निश्चित योग्यता तोक्नुपर्ने र बैंक तथा वित्तीय संस्थामा जस्तै एकै पदमा लगातार दुई कार्यकालभन्दा बढी अवधि रहन नपाउने कानूनी व्यवस्था गर्ने ।
- सहकारी संघ संस्थाहरूको संचालक समितिमा सम्बन्धित विषय विज्ञता भएका स्वतन्त्र संचालकहरू रहने व्यवस्था गर्ने ।
- सहकारीमा नियम विपरित काम गर्ने संचालक/पदाधिकारी तथा खराब ऋणीहरूलाई कुनै पनि राजनीतिक नियुक्ति/सार्वजनिक लाभको पद नपाउने तथा निर्वाचनमा भाग लिन नपाउने कानूनी व्यवस्था गर्ने ।
- देशभरीका सहकारी संस्थाका संचालक तथा पदाधिकारी एवं व्यवस्थापन तहका कर्मचारीहरूको सम्पत्ती विवरण संकलन गरी अभिलेखीकरण गर्ने । कुनै संस्थाले बचतकर्ताको पैसा फिर्ता दिन नसकेको अवस्थामा तुरुन्तै संस्था र संचालकहरूको बैंक खाता तथा सम्पत्ति रोक्का गर्न मिल्ने कानूनी व्यवस्था गर्ने ।
- सहकारी संस्थाहरूमा प्रतिव्यक्ति बचत तथा कर्जाको सीमा तोकनुपर्ने ।
- सहकारी संस्थाहरूको कार्यक्षेत्र एउटै स्थानीय तहभित्र मात्र सीमित रहने गरी ऐनमै व्यवस्था गर्ने ।

- कुनै सहकारी/लघुवित्तमा नियम विपरित गातिविधि भएको जानकारी हुँदा संस्थाकै सदस्य, कर्मचारी वा जो कोहीले पनि नियामक निकायमा उजुरी गर्न सक्ने पद्धति बनाउने । Whistleblower Protection को कानूनी व्यवस्था गर्ने ।
- कर्जा नतिर्न उक्साउने कार्यलाई बैंकिङ्ग कसूर मानिने गरी बैंकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४ संशोधन गरी यस्ता गातिविधिहरूलाई दण्डनीय बनाउने ।

3.3 नयाँ नियमनकारी संयन्त्रको निर्माण (STI: Second Tier Institution)

- सहकारी संस्थाहरूको सही नियमन गर्ने विषय वित्त, लेखा, अर्थ, व्यवसायिक सुशासन जस्ता अत्यन्त प्राविधिक विषयहरू संलग्न भएकाले एउटा प्रभावकारी नियमनकारी संयन्त्र STI को व्यवस्था गर्न आवश्यक कानूनहरू संसदले तत्काल निर्माण गरी लागू गर्नुपर्ने देखिन्छ । वा विकल्पमा यस्तो संयन्त्र राष्ट्र बैंक भित्र नै सम्पत्ति शुद्धीकरणको वित्तीय जानकारी इकाइ जस्तो रूपमा राख्न सकेमा पनि प्रभावकारी हुन सक्छ ।
- वर्तमान अवस्थामा राष्ट्रिय सहकारी बैंकलाई सहकारीको उचित नियमन गर्ने निकायको रूपमा विकास गर्न सकिन्छ । त्यसका लागि युवराज खतिवडा (२०६१) तथा महाप्रसाद अधिकारी (२०६२) को प्रतिवेदनले सुझावअनुसार तत्कालको लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले आवश्यक क्षमता अभिवृद्धि तथा प्रविधि हस्तान्तरणको काम गर्ने ।
- सो STI नेपाल राष्ट्र बैंकजस्तै एक स्वायत्त, स्वतन्त्र तथा राजनैतिक हस्तक्षेप मुक्त नियमनकारी निकाय हुनुपर्ने ।
- मौजुदा सहकारी ऐनमा संशोधन गरी स्थिरीकरण कोषमा सहकारीहरूको योगदान कूल सम्पत्तिको अनुपातमा निश्चित रकम छुट्टाएर वित्तीय कारोबार गर्ने सबै सहकारीहरूको अनिवार्य योगदान हुने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने ।
- स्थिरीकरण कोषमा जगेडा कोष पछिको नाफाको पाँच प्रतिशत योगदान तोकिएको हुँदा बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूको वासलात बमोजिम कूल सम्पत्तिको आधारमा निश्चित प्रतिशत तोकिनुपर्ने ।
- क्षेत्रीय तथा अन्तराष्ट्रिय अभ्यास जस्तै भारत, बांगलादेशको अनुशरण गरी लघुवित्तको विद्यमान १५ प्रतिशतको ब्याजदर तथा लाभशको १५ प्रतिशतको सीमा दुवैको पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।
- व्याजदरको सम्बन्धमा वाणिज्य बैंकहरूको आधार दरको १.७५ गुणासम्म वा लघुवित्त संस्थाहरूले कोषको लागतमा ८ प्रतिशत विन्दु थप मध्ये जुन कम हुन्छ, त्यसलाई ब्याजदर सीमाको रूपमा लिने व्यवस्था मिलाउन सकिने ।

3.8 प्रविधिको प्रयोग गरी केन्द्रकृत डाटाबेसको निर्माण

- प्रविधिको प्रयोग गरी प्रत्येक सदस्य/ऋणीलाई 'यूनिक आईडी' प्रदान गरी उनीहरूको कर्जा रेकर्ड लगायत वित्तीय विवरण राख्ने व्यवस्था गर्ने ।
- सबै सहकारी संघ संस्थालाई कोपोमिसमा अनिवार्य आवद्धताको लागि कर चुक्ता, घरजग्गा रोक्का फुकुवा, बैंक खाता खोल्दा तथा कुनै सरकारी निकायबाट अनुदान दिनको लागि अनिवार्य रूपमा कोपोमिसमा आवद्ध तथा विवरण प्रविष्टी गरेको हुनुपर्ने व्यवस्था सम्बन्धित नियामक निकायले मिलाउने ।
- बचतकर्ताको बचत, ऋणीले कर्जाको किस्ता र ब्याजको लागि प्रयोग गरेको नगदको स्रोत अनुगमन गर्ने व्यवस्था गर्ने ।
- बचत तथा ऋणको कारोबार गर्ने सहकारी संस्थाहरूको अनुगमन, सुपरिवेक्षण गरी PEARLS रेटिङ्ग प्रणाली लागू गरी वर्गीकरण गर्ने । अन्य सहकारी संस्थाहरूको हकमा पनि

आवश्यक वित्तीय अनुपातहरू स्थापित गरी लागू गर्ने ।

- संस्थाका शाखाहरूको आन्तरिक लेखा परीक्षण कठ्तीमा ६ महिनामा एक पटक हुने गर्ने व्यवस्था गर्ने । आन्तरिक लेखापरीक्षण प्रभावकारी नभएको संस्थालाई सञ्चालन जोखिम वापत थप पूँजी व्यवस्था गर्न लगाउने ।
- प्रविधिको प्रयोग गरी जोखिमको पूर्वानुमान तथा पूर्वसुचना प्रणालीको विकास गरी लागू गर्ने ।
- सहकारीको उपयुक्त संख्या तोक्यो वर्गीकरण र पुनःसंरचना गर्ने ।

3.५ सुशासनका लागि क्षमता अभिवृद्धि तथा वित्तीय शिक्षा

3.५.१ पदाधिकारी तथा कर्मचारीलाई अनिवार्य तालिम दिने

- सहकारी संघ/संस्थामा नयाँ निर्वाचित भई आउने समितिका पदाधिकारी तथा सदस्यहरूले तीन महिनाभित्र सहकारिता सम्बन्धी तालिम अनिवार्य लिनुपर्ने व्यवस्था गरी उनीहरूलाई दक्ष, योग्य र सक्षम बनाउने ।
- प्रत्येक संस्थाले पर्याप्त कर्मचारी, तालिम लगायतका व्यवस्था गरी आफ्नो आन्तरिक लेखा परीक्षण एकाईलाई सुदृढ बनाउने ।
- कर्जा सदुपयोगिता विवरण, निरीक्षण तथा नियमित कर्जा अनुगमनको सम्बन्धमा कर्मचारीलाई अभिमुखीकरण गर्ने । कर्जा सदुपयोगिताको उचित र आवधिक प्रतिवेदन तयार गर्ने ।

3.५.२ महिला नेतृत्व र महिला उद्यमशीलतालाई प्रोत्साहन गर्ने

- कृषि र उत्पादनजन्य क्रियाकलापहरूमा महिलाहरूको बढी सहभागिता हुने गर्दछ । अष्टाचार नियन्त्रण, सुशासनमा वृद्धि, लक्षित वर्गको उत्थान र सहकारीलाई सामूहिकताको मर्मअनुसार संचालन गर्न संचालक समितिमा र सदस्यमा महिलाको सहभागिता व्यापक रूपमा बढाउने पर्छ ।
- सहकारी ऐनमा पनि भएको ३३ प्रतिशत महिला हुनुपर्ने नियमलाई लागू गराउनुपर्छ । बंगलादेशमा ग्रामीण बैंकको सफलताको कारक पनि महिलाको आर्थिक सशक्तिकरण र निर्णय प्रकृत्यामा अधिक सहभागिता र नेतृत्वदायी भूमिका नै भएको पाइन्छ ।

3.५.३ सदस्य तथा ऋणीहरूलाई वित्तीय साक्षरता प्रदान गर्ने

- नयाँ सदस्य तथा ऋणीहरूलाई सहकारीको सदस्यता र लघुवित्तको ऋण लिनुअघि अनिवार्य रूपमा वित्तीय साक्षरता प्रदान गर्ने व्यवस्था गर्ने । पुराना सदस्य तथा ऋणीहरूलाई पनि आवधिक रूपमा तालिम तथा कक्षाहरूको व्यवस्था गरी उनीहरूको ज्ञानको अद्यावधिक गर्ने ।
- सदस्य तथा ऋणीहरूलाई अनिवार्य रूपमा स्वर्च तथा आम्दानीको हरहिसाब राख्ने, ऋण उपयोगको योजना बनाउने तथा नाफा घाटाको सामान्य हिसाब गर्न सक्ने गरी आवश्यक तालिम तथा शिक्षा दिने ।
- सदस्य तथा ऋणीहरूलाई ऋण जुन उद्देश्यका लागि लिईएको हो, त्यही उद्देश्यकै लागि मात्र लगानी गर्नुपर्छ र त्यही लगानीको प्रतिफलले ऋणको सांवा र व्याज तिर्नुपर्छ भन्ने कुरा बुझाउने ।
- सदस्य तथा ऋणीहरूलाई संस्थाबाट लिइएको ऋण पूँजी निर्माण तथा उत्पादनमुलक काममा मात्रै उपभोग गर्न सिकाउने ।
- सदस्य तथा ऋणीहरूलाई संस्थाबाट लिइएको ऋण जसरी पनि तिर्नुपर्छ र एउटा ऋण तिर्नको लागि अर्को ऋण लिनुहुँदैन भन्ने चेत गराउन आवश्यक कक्षा तालिम उपलब्ध गराउने ।

सामूहिकताको पुनर्जागरण

सहकारी तथा लघुवित्त भनेको सामूहिकताको अवधारणामा चलने संस्था हुन् । सदियौँदेखि अक्षुण्ण रहेको सामूहिकताको जग भनेको हाम्रो सामाजिक पूँजी हो । नेपालको बदलिँदो आर्थिक सामाजिक परिवेश र विगतका वर्षहरुमा शहर केन्द्रित बसाई-सराई र विदेश पलायन हुने क्रम अत्याधिक बढिरहेको कारण यहाँको सामाजिक बनेट र सौहार्दता तीब्र गतिमा क्षयीकृत भइराखेको छ । नेपालमा सामूहिकताको भावनामा व्यापक कमी आउनु लघुवित्त तथा सहकारी क्षेत्रमा देखिएको समस्याको छुटा कारणको रूपमा लिन सकिन्छ ।

सामूहिकता नेपाली समाजको मौलिक चरित्र हुँदा दुःख, विपत्सँग जुध्न सक्ने हाम्रो उत्थानशीलताको आधार पनि हो । सामूहिकता र उत्पादनमा आधारित सहकारी, लघुवित्त लगायतका अवधारणाहरु नेपालको अर्थतन्त्रको महत्वपूर्ण स्तम्भ र नेपाली जनताको उन्नतिको आधार पनि हुन् । उत्पादनसँग सम्बन्धित निश्चित उद्देश्यहरु जस्तै: दुध, तरकारी, फलफूल, जडीबुटी, आदि उत्पादन गर्ने, जम्मा गर्ने, बजारसँग जोड्ने सहकारीहरुले छोटो समयमै आफ्ना सदस्यहरुको आर्थिक सामाजिक स्तर उकासेका उदाहरणहरु नेपालभर छन् । तर औद्योगिक राष्ट्रहरुको अन्धाधुन्ध अनुसरण गर्दा हाम्रो समाजको मौलिक चरित्रमा परिवर्तन आएको छ । नीति निर्माताहरुले सामूहिकताको भावनामा आइरहेको ह्रासलाई मनन गर्दै यस्ता भावनालाई जोडाउने र प्रवर्द्धन गर्ने विकासका अवधारणाहरु ल्याउन आवश्यक छ ।

नेपालको संविधान २०७२ मै सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता तथा विकास मार्फत उपलब्ध साधन र स्रोतको अधिकतम परिचालनद्वारा तीव्र आर्थिक वृद्धि हासिल गर्दै दिगो आर्थिक विकास गर्न तथा प्राप्त उपलब्धिहरुको न्यायोचित वितरण गरी आर्थिक असमानताको अन्त्य गर्दै शोषणरहित समाजको निर्माण गर्न राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर, स्वतन्त्र तथा उन्नतशील आर्थिक उद्देश्य हुनेछ भनी उल्लेख गरिएको छ । अमेरिकाको केडिट यूनियन, इजरायलका कबज (Kibbutz) र मोशभ (Moshav) सहकारी, भारतमा अमुल, लिज्जत जस्ता सहकारी, जापानका उपभोक्ता सहकारीहरुले राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको विकासमा गरेका योगदान अनुकरणीय छन् ।

ग्रामीण अर्थतन्त्र र नयाँ विकास भइरहेका सहरहरुको अर्थतन्त्रसँग जोडेर हेर्दा अब बढी जोड दिनुपर्ने क्षेत्रहरु जस्तै फलफूल, जडीबुटी, गौरकाष्ठ वन पैदावार, दूधजन्य, आदिको उत्पादनमा जोड दिनुपर्नेछ । त्यसको लागि एकातर्फ नेपालमा कृषि उत्पादन व्यापक रूपमा बढाउनुपर्ने देखिन्छ भने अर्कोतर्फ जग्गाहरु द्रुत गतिमा बाँभो हुँदै गईरहेको अवस्था छ । पहाडमा व्यावसायिक रूपमा उत्पादन गर्नको लागि छुट्टैले ठूलो क्षेत्रफलमा कार्य गर्न सम्भव देखिँदैन । त्यसैले कृषि उत्पादनमा चाहिएको फड्को मार्न उत्पादनमुखी सहकारीहरुको अझै विकास र प्रवर्द्धनबाट मात्रै सम्भव छ ।

सन् २०२२ मा समग्र कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा कृषिको योगदान २४% रहेको देखिन्छ र यो क्षेत्र वार्षिक २-३ प्रतिशतका दरले वृद्धि भएको छ । सहकारीहरु आफ्नो मर्मअनुसार चलने वातावरण बनाउने र उत्पादनमुखी सहकारीहरुमा पूँजी केन्द्रित गर्ने हो भने सहकारी क्षेत्र व्यवसायिक कृषि जस्ता क्षेत्रहरुलाई विकास गराई हरित अर्थतन्त्रमा व्यापक लगानी गर्ने र उच्च आयमुलक लार्सो रोजगारीको अवसर सिर्जना गर्ने बलियो आधार बन्न सक्छ ।

हाल देखिएको समस्याहरुका बावजूद नेपालमा सहकारी अभियानलाई घटाउने होइन कि, सहकारीको नियमन गर्दै अझै गुणात्मक बनाउन पहल गर्नुपर्दछ । लघुकर्जले धितो राख्न नसक्ने सीमान्तकृत वर्गमा पूँजीको पहुँचलाई उद्देलित गर्दै उनीहरुलाई उत्पादनमुखी आर्थिक गतिविधिमा समाहित गरी अर्थतन्त्रको मूलप्रवाहमा ल्याउनु पर्दछ ।

मुख्य सन्दर्भ सामाग्रीहरु:

- डा. प्रकाशकुमार श्रेष्ठको संयोजकत्वमा गठित लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरुका समस्या र समाधान सम्बन्धी प्रतिवेदन, २०७२
- डा. जयकान्त राउतको संयोजकत्वमा गठित सहकारी क्षेत्र सुधार सुझाव कार्यदलको प्रतिवेदन, २०८०
- पूर्वन्यायाधीश गौरीबहादुर कार्कीको संयोजकत्वमा गठित सहकारी सम्बन्धी उच्चस्तरीय जाँचबुच आयोगको प्रतिवेदन, २०७०
- सहकारी ऐन, २०७४
- Bank Credit and Economic Growth in Nepal: An Empirical Analysis, Neelam Timsina, 2014
- Current Macroeconomic and Financial Situation of Nepal (Based on Six Months Data Ending Mid-January, 2023/24), Nepal Rastra Bank
- World Bank, World in Data

राष्ट्रिय स्वतन्त्र पार्टी